

*Верезомська С.Ж.
(м. Полтава)*

РОЛЬ НАУКОВОЇ ТА ТВОРЧОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ЗБЕРЕЖЕННІ ПAM'ЯТОК КУЛЬТУРИ ПОЛТАВЩИНИ (1917- 1920 РР.).

Після повалення у лютому 1917 року царського великодержавно-шовіністичного режиму на окраїнах імперії, до яких відносилася й Україна, відбувається стрімке піднесення національної самосвідомості, складаються сприятливі умови для розвитку національної культури, відновлення історичних традицій. Відтак, особливого значення набуває наукове вивчення і збереження історико-культурних пам'яток. Вони являли собою не тільки безцінний скарб, який перейшов у спадщину, а й незамінну базову культурну основу, без якої було неможливо побудувати нову незалежну Українську Державу.

Історія дослідження та охорони пам'яток культури на Полтавщині у 1917-1920 рр. пов'язана з діяльністю цілої низки пам'яткоохоронних організацій, постійне ядро яких складалось з видатних науковців, справжніх ентузіастів-подвижників, таких як К.Мощенко, В.Щербаківський, М.Рудинський та інші. Саме вони в буремні роки Української революції та громадянської війни, коли у вирі подій гинули безцінні перлини української культури, сформували і очолили пам'яткоохоронний рух на Полтавщині. Головним осередком наукового вивчення і збереження історико – культурної спадщини у цей час стає Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні, який виник у Києві в травні 1917 року (ЦКОПСІМУ). До його складу увійшли видатні українські науковці і політичні діячі: М.Грушевський, М.Біляшівський, Д.Яворницький та багато інших. Дійсними членами ЦКОПСІМУ були обрані й відомі полтавські вчені-краєзнавці К.Мощенко та В.Щербаківський [1].

У червні 1917 року аналогічний орган розпочав роботу також у Полтаві. До комітету охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині увійшли: завідувач етнографічного відділу земського музею К.Мощенко, завідувач археологічним відділом В.Щербаківський, член архівної комісії В.Щепотьєв, полтавський історик Л.Падалка, голова військової ради В.Липинський та протоієрей Ф.Булдовський [2]. Головою комітету було обрано Костянтина Васильовича Мощенка. Він народився у 1876 році у м.Суми. Здобував освіту спочатку в Сумському реальному училищі, потім у Казанській художній школі, Петербурзькій Академії мистецтв та Львівському політехнічному інституті. Отримав фах художника-архітектора. У 1904 році під час роботи у технічному відділі Київського губернського земства познайомився з директором Київського міського музею М.Біляшівським. Співпраця з цим талановитим науковцем, відданим патріотом української історії та культури визначила подальший шлях

К.Мощенко [3]. В серпні 1906 року він починає працювати у відділі етнографії музею Полтавського губернського земства, якому присвятить потім близько двадцяти років свого життя. За цей час він не тільки збагатив музейні фонди численними експонатами, а й здійснив їх фотофіксацію та вдосконалив каталогізацію [4]. До безперечних здобутків К.Мощенко в справі охорони історико-культурних пам'яток в цей період слід віднести передачу до музею Єпархіального древнєсховища, яке до того часу містилось у архієрейському домі. Відомий широким громадським колам як високо ерудований дослідник, щиро захоханий в історію рідного краю, К.Мощенко обирається у червні 1917 року головою КОПСІМу на Полтавщині.

Принагідно зазначимо, що полтавські пам'яткоохоронці не обмежились заснуванням комітету по збереженню пам'яток, вони намагались повернути увагу до проблеми охорони національно-культурної спадщини відповідних владних структур та широких кіл громадськості. З проханням про всебічне сприяння їх діяльності члени полтавського КОПСІМу звернулись до Губернського громадського комітету та до Центрального комітету охорони пам'яток. Але в цей складний час за браком коштів губком обмежився лише запровадженням посади комісара по охороні пам'яток, на яку було призначено завідувача археологічним відділом музею Полтавського земства В.Щербаківського [5]. Вадим Михайлович Щербаківський народився 17 березня 1876 року у с. Шпичинці на Київщині у родині священика. Його батько був високоосвіченою людиною і підтримував зв'язки з багатьма дослідниками культури та історії України, зокрема з В.Антоновичем та Т.Рильським. Здобувши середню освіту, В.Щербаківський стає студентом Петербурзького університету, але згодом залишає його. Захоплення археологією та етнографією, яке він перейняв від брата Данила, приводить В.Щербаківського до Московського, а потім Київського університетів. Через участь в антиурядових виступах його кілька разів заарештовували. Щоб уникнути переслідувань і нових арештів виїжджає на кілька років за кордон. У 1908-1910 роках В.Щербаківський працював у Львові та Відні. У 1912 році повертається на Україну і приїжджає до Полтави, де стає завідувачем археологічного відділу музею Полтавського губернського земства [6]. Як енциклопедично освічена людина, прекрасний лектор, глибокий знавець та популяризатор національної історико-культурної спадщини Вадим Михайлович був добре відомий не тільки в наукових колах, а й широкому загалу Полтавщини. Тому цілком закономірним стає призначення саме В.Щербаківського у червні 1917 року комісаром по охороні пам'яток культури на Полтавщині. Свою активну діяльність в місцевому пам'яткоохоронному комітеті він почав з того, що прочитав цілу низку лекцій про пам'ятки Полтавщини перед слухачами учительських курсів у Миргороді, Прилуках, Хоролі. Окрім того В.Щербаківський зміг налагодити тісні зв'язки з місцевими культурно-просвітніми гуртками та товариствами [7].

При цьому слід зазначити, що в Хоролі при підтримці членів Полтавського КОПСІМу і, особливо, В.Щербаківського, у 1917 році постав Хорольський науковий народний музей. В його основу було покладено експонати, зібрані відомим російським фольклористом і письменником Володимиром Павловичем Бірковим [8]. Зачарований неповторною красою Полтавського краю, він на протязі 1916-1917 рр. збирав витвори народного мистецтва та культури, які представив на «Виставці старожитностей і української народної творчості» 3 квітня 1917 року у Хоролі [9]. Науковий народний музей у Хоролі став одним з перших повітових центрів дослідження та охорони пам'яток національної культури. Саме тому його утворення оцінювалося членами КОПСІМу як одна з найбільш визначних подій пам'яткоохоронного руху 1917 року [10]. Влітку 1917 року полтавські пам'яткоохоронці здійснили ще декілька важливих заходів. В першу чергу це стосувалось врятування і вивозу з м.Городища Лохвицького повіту до Полтави колекції Горвиця, в яку входили археологічні пам'ятки скіфського періоду високої історичної та культурної цінності. Окрім того, було розширено сферу діяльності Комітету: він почав опікуватися збереженням архівів як одного з найцінніших джерел вивчення історії рідного краю. Так, були вивезені до музею архіви Полтавського губернського жандармського управління, Полтавського губернського присутствія, секретного столу канцелярії Полтавського губернатора та ін. Ці матеріали заклали основу спочатку Політичного архіву, а згодом Центрального історичного архіву Полтавщини (заснованого у січні 1918 року). Завідувати архівом було запрошено відомого полтавського публіциста К.Ляховича [11]. Складна політична ситуація кінця 1917 р. – початку 1918 р. не сприяла справі охорони пам'яток. Члени Полтавського КОПСІМу неодноразово звертались до урядових установ та органів місцевого самоврядування з проханням виділення коштів на фінансування існуючих і відкриття нових музеїв, на організацію повітових комісій і товариств по охороні пам'яток старовини, на підготовку фахівців-мистецтвознавців. Але у цій скрутній ситуації Комітет вимушений був вдовольнитися лише «добримими побажаннями» [12].

Для того щоб розширити сферу пам'яткоохоронної діяльності та залучити до неї якомога більше людей, зацікавлених у збереженні історико-культурної спадщини, члени КОПСІМу вирішили виступати з оглядовими лекціями по археології та історії українського мистецтва перед слухачами Українського Народного Університету. Окрім того у листопаді 1918 року було прийнято рішення про реорганізацію КОПСІМу в Українське Наукове Товариство досліджування і охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині (УНТДОПСІМ). Як зазначалось, згодом в нарисі з історії товариства, був створений орган», в діяльності якого могла б приймати участь кожна людина, зацікавлена історією, археологією і мистецтвом України і Полтавщини зокрема» [13]. Головою Товариства було обрано В.Щербаківського, а до його складу увійшли всі найбільш активні члени

КОПСІМу. Бурхливі політичні зміни кінця 1918 року – початку 1919 року поставили питання про створення відповідного пам'яткоохоронного органу, «який би являв собою рухливу інституцію державного характеру, щоб рятувати пам'ятки, яким загрожує знищення, і охороняти не тільки нерухомі, але й рухомі предмети від знищення» [14].

В лютому 1919 року проект структури та план роботи губернського комітету охорони пам'яток старовини та мистецтва (губкопмису) був схвалений на засіданні Товариства та затверджений Полтавським губвиконкомом. Головою комітету було призначено завідувача Центрального історичного архіву Полтавщини К.Ляховича, керівником музейно-археологічної секції М.Рудинського, а охорони пам'яток культури і мистецтва – Г.Демочко. Важливу роль в діяльності губкопмису відіграла його колегія, до складу якої входили завідувачі полтавськими музеями, архівами та центральною бібліотекою. Колегія також мала право кооптації до свого складу різних спеціалістів. Окрім того, в неї входили представники Наукового товариства, професійної спілки художників та вищих наукових установ. Для вирішення невідкладних проблем і постійної праці по збереженню пам'яток культури при губкопмісі було створено виїзду комісію. Членам комісії надавалось право огляду залиплених власниками квартир та садіб і вилучення з них речей, які мали музейну цінність. Голова комісії мав право регулярного огляду складу ГубНК та відбирати речі для музею [15].

Розглядаючи пам'яткоохоронну діяльність губкопмису на Полтавщині, доречно згадати про одного з найактивніших його членів відомого вченого-археолога, ентузіаста-дослідника, видатного краєзнавця Михайла Яковича Рудинського. М.Рудинський народився 14 жовтня 1887 року в м. Охтирка на Сумщині в родині земського лікаря. В 1905 році закінчив Охтирську класичну гімназію, потім здобував освіту в Історико-філологічному інституті в Петербурзі та Харківському університеті. Протягом 1910-1917 рр. працював викладачем в середніх школах. Після Лютневої революції повертається на Полтавщину, де його обирають головою педагогічного бюро губернського земства [16]. Щиро закоханий в історію своєї країни, патріот-дослідник М.Рудинський швидко приймається науковими колами полтавської інтелігенції. Опікуючись проблемами охорони історико-культурної спадщини на Полтавщині, стає вченим секретарем УНТДОПСІМу. Саме під час своєї праці в товаристві, на одному з перших засідань, М.Рудинський виступає з доповіддю «Про архітектурне обличчя Полтави». В підготовлених ним матеріалах була дана чітка характеристика найбільш визначних архітектурних споруд міста та представлені численні фотоматеріали [17]. Ця праця М.Рудинського була через рік випущена окремим виданням і стала одним із кращих джерел по вивченню пам'яток архітектури м. Полтави [18]. У січні 1919 року Михайла Яковича було обрано членом губкопмису. І вже з самого початку він стає одним із найактивніших його членів. Так, влітку М.Рудинський входить до складу

виїзної комісії, яку було направлено до Диканьки в маєток князя Кочубея. На протязі десяти днів члени комісії (до неї входив також завідувач Народного музею Полтавщини В.Ніколаєв) розшукували, досліджували та описували безцінні скарби роду Кочубеїв. Через брак коштів та необхідних транспортних засобів було прийняте рішення про вивіз до Полтави лише найменш громіздких речей. А для забезпечення належної охорони залишених цінностей (старовинних меблів, бібліотеки графа Безбородько та ін.) в одному з приміщень було організовано музей Диканьки [19]. Так до фондів Полтавського народного музею потрапило більше двохсот картин, колекція зброї, високохудожні вироби з фарфору і бронзи, родовий архів та родові реліквії (особисті речі Василя Кочубея, страченого при Петрі I) [20].

Велику кількість предметів високої художньої цінності було вилучено і з інших маєтків. Так на початку 1919 року були врятовані старовинні меблі, фарфор, багатотомна бібліотека іноземними мовами з маєтку Іловайського в с. Абазівка [21]. В березні – квітні 1919 року Полтавський губкоміс організовує спеціальні експедиції до сіл Пирятинського повіту (Яготин, Березова Рудка, Ліновиця) для опису та врятування цінностей поміщицьких маєтків. В результаті місяця копіткої роботи у Яготині був описаний та взятий під охорону держави маєток князя Репніна. Окрім того, було вивезено бібліотеку і архів, які мали високу історичну цінність. Потім був оглянутий маєток сенатора Закревського в с.Березова Рудка. Особливо цінні речі, картини та бібліотеку було описано та видано на них охоронні папери. Частина картин була перевезена в Пирятин до місцевої гімназії, куди і була здана під охорону її директора Тростянського. Аналогічно відбувались події і в с.Ліновиця у маєтку де Бальмена. Виїзна комісія видала охоронний лист на мистецькі речі і бібліотеку. Окрім того було з'ясовано, що власник маєтку, сам художник, відкрив художню школу для сільських дітей та влаштував виставку з картин старих майстрів та своїх робіт, яка стала справжньою місцевою картинною галереєю [22].

Найвагомішим результатом натхненної праці пам'яткоохоронців по врятуванню речей високої художньої та культурної цінності (зокрема з маєтків Кочубея та Репніних) стало відкриття у 1919 році Художнього музею в Полтаві[23]. Його першим директором цілком закономірно було назначено М.Рудинського.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Нестуля О.О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (Доба центральної Ради, Гетьманщини, Директорії). – Київ-Полтава, 1994. – С.26.

2. Записки українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині – Полтава, 1919. Вип.1. – С. VI.
3. Нестуля О.О. Служив натхненно і щиро (К.В.Мощенко) / Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). Київ,1992. – С.64-73.
4. Нестуля О.О. Маловідомі сторінки біографії пам'яткоохоронця К.В.Мощенка // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. – Полтава, 1991. – С.57-60.
5. Записки українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – С. VII.
6. Супруненко О.Б. Вадим Щербаківський: сторінки біографії // Архівний збірник на посвяту 90-річчю Полтавської вченої архівної комісії. – Полтава,1993. – С.25-31.
7. Записки українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – С. VII-VIII.
8. Ротач П.П. «З особливою любов'ю до народу України...» (Післямова до публікації статті В.П.Бірюкова.) //Полтавський Археологічний збірник. – Полтава, 1995. – Ч.4: Пам'яті В.М.Щербаківського (1876-1957рр.). – С.37-42.
9. Шмаков А. Украинские связи уральского краеведа //Урал. – 1988. – №7. – С.171-173.
- 10.Нестуля О.О. Охорона пам'яток культури Полтавщини в 1917-1918рр. // Вивчення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917-1920рр.). Матеріали конференції. – Полтава, 1995. – С.158-173.
- 11.Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921рр.): Збірник наукових праць /В.С.Лозицький. – К.,1998. – С.239.
- 12.Записки українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині – Полтава, 1919. – С.IX.
- 13.Там само. – С.Х..
- 14.Там само. – С XVI
- 15.Николаев В.Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея: Воспоминания./СупруненкоА.Б. – Полтава, 1991. – С.16.
- 16.Михайло Якович Рудинський – археолог, музеєзнавець і пам'яткоохоронець: бібліографічний покажчик. – Полтава, 1993. – С.3.
- 17.Записки українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – С.XII.
- 18.Рудинський М.Я. Архітектурне обличчя Полтави. – Полтава, 1919. – 35 с.
- 19.Николаев В.Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея: Воспоминания. / СупруненкоА.Б. – С.17-20.

20. Записки українського наукового товариства досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – С.100.
21. Николаев В.Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея: Воспоминания. / Супруненко А.Б. – С.19.
22. Записки українського наукового товариства досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. – С.101.
23. Рудинська Є.Я. Уваги до історії створення Полтавського художнього музею // Документи з історії Центрального пролетарського музею Полтавщини. – Полтава, 1993. – С.48-61.

Денисенко О.А.
(м. Київ)

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ

Важливим і досить складним у розвитку української державності є період Української Держави, яка існувала впродовж восьми з половиною місяців – з 29 квітня по 14 грудня 1918 г. За надзвичайно короткий термін в умовах австро-німецької окупації, попри небажання українських соціалістичних партій брати участь у конструктивній співпраці з урядом, Гетьманат збагатив українське державотворення цінним і повчальним досвідом. Надзвичайно важливими були досягнення у внутрішній і зовнішній політиці. З введенням національної валюти і заснуванням банківської системи почалась поступова нормалізація економічного життя, з'явилися можливості для культурного відродження. У тісному зв'язку з завданнями державного і культурного будівництва в Українській Державі вирішувались проблеми збереження національної історико-культурної спадщини.

Створення єдиного державного органу – Головного управління мистецтва та національної культури з відповідними відділами – охорони пам'яток, пластичних мистецтв, художньо-промисловим, архівно-бібліотечним, які займалися широким колом питань, у тому числі і охороною культурної спадщини – було важливим заходом в налагодженні державної системи охорони і збереження пам'яток.

Разом з тим, питання, пов'язані з дослідженням старожитностей, охороною пам'яток, завжди перебували в полі зору різноманітних громадських об'єднань.

Серед основних завдань, які стояли перед товариствами на перший план висувалися завдання наукового дослідження і збереження нерухомих пам'яток, ґрунтовне вивчення писемних пам'яток української історії, їхнє збереження шляхом створення архівів і музеїв при діючих товариствах. Важливою ділянкою роботи була популяризація пам'яток серед широкого